

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՔԱՐՈՋՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅՈՑ ՄԷՉ

Ա.

ՈՍԿԵԱՆՑ-ՍՈՒՔԻԱՍԱՆՑ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԵՒՍԱԹԵՈՍԵԱՆ ԵՂՋԵՐՈՒՄԱՔԱՂՆ

Անոնց համար որ քրիստոնէական միջին դարուց սուրբերու վկայարանութեանց լարելըինթոսին մէջ պրպտելու զբաղած են, թէպէտ տարօրինակ բայց ոչ հազուադէպ երեւոյթ մ'է ստիպուիլն առասպելներու դիմել երբեմն վաւերական ճշմարտութիւններ հաստատելու համար: Յիւրաւի անոնց մէջ կայ միշտ պատմական ստուգութեանց կտրիզ մը, որուն շուրջ դարերու ջերմեռանդն կամ միամիտ երեւակայութիւնն աշխատած է հիւսելու քօղ մը, որ աշխարհէ աշխարհ փոխադրուած թեանց մէջ հետզհետէ կը թանձրանայ կը բարդուի և զունագեղ կը զարդարուի: Եւ բանասէրն ու վկայասէր սրբագիրն հարկ է որ զգոյշ, խորատես, փափկութեամբ ու համբերութեամբ մի առ մի քակեն զաւաւրուած կնճռոտած թելերը, լուծեն զտեն գոյներու բաղադրութիւնքը և զիտութեան լուսով փարատեն թանձրացած ստուերները մինչեւ որ պատմական ստուգութիւնք յայտնապէս երեւան ելլեն, զորս յետոյ դեռ հարկ է մի առ մի դասաւորել, ազուցանել և վերականգնել: Միով բանիւ կատարել կերպով մը բոլոր այն նիւթական աշխատութիւններն որոնք անհրաժեշտ են հնախուզի համար երբ պեղումներ կը կատարէ աւերակներու մէջ և ներ կը կատարէ աւերակներու մէջ և մտադիր է վերականգնել քանդուած տա-

ճարի մը սկզբնական ծրագրի և շինութեանց գեղեցկութիւնը:

Առասպելախառն վկայարանութեանց շարքին մէջ ամէնէն աւելի գեղազարդուած և բազմատարած ընդհանրութեամբը նշանաւորներէն մին է Եւստաթէոս կամ լատինաւ Եւստաթէոսի անուամբ հիւսուածը: Հ. Hippolyte Delehaye որ Պելճիոյ Արքունի Ճեմարանի բանախօսութեանց կարգին հրատարակած է գեղեցիկ և մանրամասնութեամբ կատարեալ ուսումնասիրութիւն մը, այսպէս կ'արտայայտուի՝ «Միջին դարուց հասարակութեան համար Ս. Եւստաթէոսի աւանդավէպն հետաքրքրաշարժ էր ըստ ամենայնի: Դիւցազնը նշանաւոր անձ մ'է. ամուսին վկայուհւոյ մը և հայր մարտիրոսաց. իւր պատմութիւնը կը բացուի տեսարանով մը որ զմեզ կը փոխադրէ սքանչելեաց աշխարհի քիչ հետազօտուած անկիւն մը. կը շարունակուի անլուր արկածներով և աննախատեսելի միջադէպներով»:

*
* *

Տրայանոսի թագաւորութեան ժամանակ Placidus անունով զօրավար մը կար, հարուստ, պատերազմներու յաղթող և բնութեամբ բարի, թէպէտեւ հեթանոս:

«Մասիրութեան նպատակը, simplement faire connaître ce que l'étude de la légende a gagné aux dernières recherches, et à quelles conclusions elles semblent avoir abouti».

1. La légende de Saint Eustache, par Hippolyte Delehaye, correspondant de l'Académie. (Académie Royale de Belgique. - Bulletin de la Classe des Lettres etc. 1919 N. 1-3 էջ 175-210). «Nous voudrions, k'pսէ հեղինակը պարզելով Ուսումը

Օր մը զինուորաց հետ որսի պահուն, եղջերուներու խումբէն մեծ և գեղեցիկ եղջերի մը կը կենայ ժայռին կատարը և մինչ ինքը կը ջանայ բռնել զայն, անոր կողմէն երկու վրայ կը տեսնայ խաչ մը լուսաւոր և անոր եղջիւրներուն մէջ Բիւրիստոսի կերպարանքը: Միեւնոյն ժամանակ կենդանին կը խօսի. «Բիւրիտաս, ինչո՞ւ կը հալածես զիս. ես այն Յիսուսն եմ զոր դու կը պատուես առանց ճանչնալու»: Բիւրիտաս կ'իյնայ ձիէն ուշաթափ, և երբ կը զգաստանայ միեւնոյն ձայնը կը հրամայէ իրեն որ երթայ գտնէ քահանայ մը, մկրտուի, աւետեաց լուրը տայ իւր կնոջ և զաւակաց և վերստին գայ լսելու համար ապագային և փրկութեան խորհուրդները: Ամբողջ ընտանիքը կը ներկայանայ Յովհաննէս քահանային և զիւրեանց կը մկրտուի. Բիւրիտաս կը կոչուի Եւստաթէոս, կինը՝ Թէոպիստէ և որդիքն՝ Ագապիոս և Թէոպիստոս: Եւստաթէոս վերադառնալով դէպ ի լեռը միեւնոյն տեսիլքը կը կրկնուի և կը յայտնէ որ ահաւոր փորձերու պիտի ենթարկուի. ամէն ինչ պիտի կորսնցնէ, բայց յետոյ վերստին պիտի ստանայ ամէն ինչ. միայն թոյլ կու տայ իրեն որ ընտրէ թէ այս արկածներու փորձերու կ'ուզէ՞ ենթարկուիլ անմիջապէս թէ կենաց վերջերը: Եւստաթէոս կ'ընտրէ՝ անմիջապէս: Ժանտախտը կը մեռնէ բոլոր ծառաները, ձիերն ու անասունները. պալատը կը կործանի յանկարծ, աւազակները կը կողոպտեն հարստութիւնները և զգեստները. և երբ կայսրը Պարսից դէմ յաղթանակի հանդէսը կը տօնէ, ի զուր կը փնտռուի Եւստաթէոս, որ մերկացած բոլոր իւր պաշտօնական հանդերձներէն, առանց երեւալու կը թողու երկիրը և կը մեկնի դէպ ի Եգիպտոս: Նաւարկութեան առաջ կը յափշտակէ ամուսինը, և մինչ Եւստաթէոս երկու զաւակներով յորձանուտ գետէ մ'անցըին երբ որդւոց մէկը դիմացի ափն անցընելէ վերջ հասած է գետին մէջտեղը միւսն առնելու համար, կը տեսնէ յանկարծ

որ գայլը կը յափշտակէ տղան, միւս ափէն ալ առիւծ մը կը յափշտակէ երկրորդը: Որդեկորոյս և այրիացած հայրը տխուր թեամբ կը վարէ իւր թափառող ընթացքը մինչեւ ի Պատիսոս, ուր իրրեւ կալուածի մը պահապան կ'ապրի տասնուհինգ տարի: Նախախնամութիւնը սակայն կը հսկէր իրենց վրայ. գիւղացիներ և հովիւներ աստի և անտի կ'ազատեն երկու պատանիները և կը խնամեն. Թէոպիստէ հազիւ տարուած յափշտակող նաւապետին հայրենիքը, սա կը մեռնի և ինքը կը մնայ ազատ և կ'ապրի աղախնութեամբ:

Տարիներ անցնելէ վերջ Թէոպիստէի ապրած երկրին բարբարոսները յարձակում կը գործեն և կը կորզեն հոգովայեցուց ձեռքէն խոշոր գաւառ մը: Կայսրը տագնապած խնդրակներ կ'արձակէ ամէն կողմ Բիւրիտաս զօրավարը գտնելու համար, և երկու սպաներ կը յաջողին ճանչնալ թէոս վերստին կը ստանանք բանակին ձեռքը: Եւստաթէոս կը ստանանք հրամանատարութիւնը. կը հրամայէ նոր զօրակոչ մը և զինուորագրողներու մէջ կան երկու եղբայր պատանիները, միեւնոյն վաշտի մէջ, առանց զիրար ճանչնալու: Եւստաթէոս նոր բանակով կ'արշաւէ թշնամիներու դէմ, կը պարտէ զանոնք, կ'անցնի Հիտասպ գետը և կ'առնու այն աւանն ալ ուր կ'ապրի իւր կինը, որուն տան պարտէզին քով, զինադաճարի մը հանգստեան պահուն, երկու եղբայրներ պատմելով իրենց մանկութեան յիշատակները կը ճանչնան զիրար և կը համբուրուին, մինչ մայրերնին սրտատրոփ կ'ունկնդրէ դիպուածով իրենց պատմութիւնը, ցանկապատին ետեւէն և առանց տեսնուելու: Երկրորդ օրը ունկնդրութիւն մը խնդրելով Թէոպիստէ կը ներկայանայ զօրավարին և յայտնելով իւր հոգովայեցի ըլլալը կ'աղաչէ որ զինքն ազատեն պանդխտութեան վիճակէն. խօսակցութեան զըխտութեան շնորհիւ իւր ամուսնոյն ծապահուն կը նշմարէ իւր ամուսնոց կը նոթ սպին վիզին վրայ և արտասուօք կը փաթթուին իրարու. կոչելով յետոյ երկու պատանիները, որոնց ինքնութեան նը-

եղջերուններու ուրիշ թագաւոր մ'ալ կը բնակէր, Սաքհա անուամբ, նոյնպէս հինգ հարիւր եղջերուններէ շրջապատուած և նոյնպէս ոսկեգոյն:

Արդ Պենարէսի թագաւորը սաստիկ սիրող էր որսորդութեան. ամէն սեղանին միշտ միս կ'ուտէր, և իր որսորդութիւնները իւր հպատակաց համար խոովութեան պատճառներ էին անդադար: Ասոնք մտածեցին դարաստան մը կազմել և հոն փակեցին երկու խումբերը: Թագաւորն երբ հոն մտաւ և տեսաւ երկու ոսկեգոյն եղջերունները, խոստացաւ անոնց չղաչիլ: Անօգուտ ջարդեր խնայելու համար Պոտհիսաղուա իւր ընկերոջ համաձայնութիւն մ'առաջարկեց. երբ զոհի մը պէտքը ըլլայ երկու խումբերը պիտի տային զայն փոխի ր փոխ. և այն կենդանին որուն վրայ վիճակն ելլէր, ինքնայօժար պիտի երթար դանակի առջեւ: Օր մը վիճակն ինկաւ յղի եղնիկի մը, գլխովին խնդրեց և Պոտհիսաղուա զնաց անոր փոխարէն:

Խոհարարը թագաւորին իմացուց որ այս անգամուան զոհը եղնիկներու թագաւորն էր որ պէտքը չէր սպանուեր: Թագաւորն աճապարեց տեսնելու և եղջերուն պատմեց հանդիպածը. «Տէր, ըսաւ անոր թագաւորը, ես մարդոց մէջ այսքան բարութեամբ, սիրով, գթութեամբ լի մէկը տեսած չեմ. ելիր, ոչ քեզի և ոչ եղնիկին՝ մէկը պիտի դաչի»: — «Իսկ միւս եղջերունները — հարցուց Պոտհիսաղուա»։ Թագաւորը խոստացաւ որ պիտի խնայէ դարաստանի բոլոր եղջերուններու, և ընդհանուր բոլոր չորքոտանիներու, թռչուններու և ձկանց: Այն ատեն Պոտհիսաղուա կանգնեցաւ ոտքի, սորվեցուց թագաւորին հինգ պատուիրանները և ըսաւ. «Մեծ թագաւոր, գործէ օրինաց համաձայն: Եթէ խաղաղութեամբ և լաւ նայիս հօրդ մօրդ, մանչ և աղջիկ զաւակներուդ, Պրահմաններուն, ընտանեաց հայրերու, քաղաքացիներու, զիւղացիներու, մարմնոյդ եղծանելէն վերջը, պիտի հասնիս երկնային երջանկութեան»: Մնաց նա դեռ մի

քանի օր դարաստանի մէջ. անգամ մ'ալ կրկնեց իրեն յորդորները, յետոյ շրջապատուած իւր խումբերով քաջուեցաւ անտառին մէջ: Թագաւորը շարունակեց պահել Պոտհիսաղուայի պատուէրները, ըրաւ բարի գործեր և իւր առաքինութիւններով արժանացած վախճանին հասաւ:

Ահաւասիկ Ժ. Ժ. Զադարայի համառօտութիւնը, ուր շատ պարագաներ կը նոյնանան Եւստաթէոսի տեսիլքի պատմութեան հետ, սակայն զգալի տարբերութիւններ ալ աչքի կը զարնեն, մանաւանդ երբ նկատենք եղջերունի դերը երկու պատմութեան մէջ ալ. միոյն մէջ պարզապէս եղջերուններու վրայ կը կրէ խաչի նշանը և Յիսուսի կերպարանը, մինչդեռ միւսին մէջ ինքնայօժար կը ներկայանայ զոհ մատուցուելու:

Սոյնօրինակ ուրիշ պատմութեան մ'ալ ունինք սանսքրիթ Զադարայի հաւաքման մէջ, թիւ ԻԶ:

Թագաւորին երազ տեսած է որ եղջերու Ռուտու իւր պալատին մէջ պիտի աւետարանէ ճշմարիտ վարդապետութիւնը. և յիսուսի հեռուն լերան վրայ ուռու մը կար ոսկւոյ նման փայլուն և իւր մօրթին պիսակները թանկագին ալուէններու պէս շողշողուն: Թագաւորն իմանալով կը սկսի փնտռել սքանչելի կենդանին և կը գտնէ. հազիւ թէ աղեղը կը լարէ, ուռուուն կը խօսի, զինաթափ կ'ընէ զինքը և կը սորվեցնէ ճշմարիտ վարդապետութիւնը: Թագաւորը միասին կը բերէ զայն արքունիք և կը քարոզէ ի մեծ շինութիւն թագունւոյն և բոլոր արքունեաց:

Այս ալ նորէն մեր վկայագրական աւանդութեան հետ կը կապուի. սքանչելի կենդանին կը խօսի և ճշմարտութեան ճանապարհը կ'ուսուցանէ. կայ նաեւ թագունւոյն երազը. այնու հանդերձ բաւական չենք գտներ այս ալ, ինչպէս նախորդն ալ, համարելու որ մեր վկայագիրն իբրեւ օրինակ ունեցած ըլլայ. ինչ կերպով պիտի ճանչնար ինքն այս պատմալական պատմութեան:

Մինչեւ ցարդ յիշուածներն ու չյիշուածներն՝ ալ միացնելով աչքի առջեւ, շատ բանասէրք թերեւս իրաւամբ պիտի փորձուէին արհամարհելու Եւստաթէոսի վկայարանութիւնը սոսկ առասպելեալ ժողովրդական պատմութեան մը սեպելով, ըրիստոնեայ միջավայրի մէջ և բարեպաշտական զգացմանց ներքեւ զանազան բաւական motifներու վրայ երեւակայութեամբ հիւսուած ու շրջապատուած: Այս դատողութիւնը սակայն կարող չէ ընել վկայարանութեանց ուսումնասիրութեամբ վկայարանութեանց զօրութիւնը. այսպիսին գիտէ թէ զբաղող սրբագիր մը. այսպիսին գիտէ թէ ինչ թանկագին անակնկալներ և գաղտնիք կան անոնց մէջ. թէ ինչպէս յաճախ ամէնէն աւելի հաստատուն պատմական դէպքեր, այլուր անծանօթ, մոռցուած բնորոշիւն և աներեւակայելի, միայն ծածկուած կան անոնց երեւակայական առասպել համարուած աւանդութեանց մէջ: Այսպիսի համարուած աւանդութեանց մէջ: Ս. Եւստաթէոսի պաշտամունքը Արեւելքէն ներմուծուած պաշտամունք մ'է:

Փորձութիւն կ'ունենայ մարդ համարելու որ այս ալ մասն կազմէ այն շարժման որ Հռովմայ մէջ յառաջ բերաւ զանազան ուրիշ արեւելեան սուրբերու սըրբավայրերը, Ս. Թէոդորոսի, Սրբոց Կողմայ և Դամիանոսի, Սարգսի և Բագոսի, Ս. Գէորգայ եւն. սակայն այս խումբին ալ չի պատկանիր. որովհետեւ հարկ է նկատել որ անոնք ամէնքն ունեցած են իրենց նախնական տաճարներն Արեւելքի մէջ, ուր կը յարգուէին նաեւ իրենց նուիրաւ կան նշխարը և ուսկից ճառագայթած են անոնց պաշտամունքը հեռուոր վայրեր: Թէպէտեւ անոնցմէ ոչ մէկուն ալ ամենափոքր կենսագրական ստուգութիւն մը ունինք, թէպէտ և անոնց վկայարանութիւնն ալ Եւստաթէոսին նման զուրկ են բոլորովին պատմական բնագործէ, այնու հանդերձ վստահ ենք անոնց գոյութեան վրայ և հին ժամանակաց մէջ անոնց պաշտաման օրինաւորութեան համար վստահացուցիչ գրաւականներ են անոնց գերեզմաններու վրայ կանգնած տաճարներու գոյութիւնը: Իրենց նկատմամբ պատմութեան կրնան երեւակայութեան մարդե-

Պ. Վ. Մէյքեր որ Եւստաթէոսի աւան-

1. Չյիշուածները աւանդաբան տաճարական մը կ'ենլին, բացի Հագար ու մէկ գիշերներէն պատմութեան շարքին հիւսուածներէ, ինչպէս են Խոճա Մոզաիկայի, Ագոս Բախտ քաղաքի, Աղա Սոբի եւայլն, յետոյ Դաշմիլի և Բունճապի պատմութեան, վիպակ մը պունի, վիպակ մը սիւմացի, երկու աւանդակցեք արամա-

դավէպն ուսումնասիրած է մի միայն մասնագրական տեսակետով, կը մեկնի աւանդակարեւոր կէտէ մը, որ իրաւացի է, միայն կը սխալի պէտք եղածին չափ աւանդութեան համարելով: Նա կ'ըսէ որ Եւստաթէոս հռովմայեցի սուրբ մ'է. ուրիշ իւր վկայարանութիւնը նախ գրուած են Հռովմայ մէջ և ամէնէն աւելի հին բնագիրը պէտք է լատինական ըլլայ: Այս կանխակալ համոզումն մղած է զինքը հետեւութեանց զորս կարելի չէ պաշտպանել:

Սխալ է Եւստաթէոսը Հռովմայ մարտիրոսաց մէջ դասակարգել ուզելը: Ս. Եւստաթէոսի պաշտամունքը Արեւելքէն ներմուծուած պաշտամունք մ'է:

Փորձութիւն կ'ունենայ մարդ համարելու որ այս ալ մասն կազմէ այն շարժման որ Հռովմայ մէջ յառաջ բերաւ զանազան ուրիշ արեւելեան սուրբերու սըրբավայրերը, Ս. Թէոդորոսի, Սրբոց Կողմայ և Դամիանոսի, Սարգսի և Բագոսի, Ս. Գէորգայ եւն. սակայն այս խումբին ալ չի պատկանիր. որովհետեւ հարկ է նկատել որ անոնք ամէնքն ունեցած են իրենց նախնական տաճարներն Արեւելքի մէջ, ուր կը յարգուէին նաեւ իրենց նուիրաւ կան նշխարը և ուսկից ճառագայթած են անոնց պաշտամունքը հեռուոր վայրեր: Թէպէտեւ անոնցմէ ոչ մէկուն ալ ամենափոքր կենսագրական ստուգութիւն մը ունինք, թէպէտ և անոնց վկայարանութիւնն ալ Եւստաթէոսին նման զուրկ են բոլորովին պատմական բնագործէ, այնու հանդերձ վստահ ենք անոնց գոյութեան վրայ և հին ժամանակաց մէջ անոնց պաշտաման օրինաւորութեան համար վստահացուցիչ գրաւականներ են անոնց գերեզմաններու վրայ կանգնած տաճարներու գոյութիւնը: Իրենց նկատմամբ պատմութեան կրնան երեւակայութեան մարդե-

յական, մանրակէպ մը թաթարական, երեք պատմութեան տեսակետով, վիպակ մը Պոսիւի, ուրիշ երկու վիպակներ Պոսարապիլի եւայլն. և անշուշտ ատենը զեռմաս մ'են անհամար պատմութեան որ Եւստաթէոսի աւանդակցեք տիպարին կը պատկանին:

